

Akademiska högtider och traditioner i Sverige

1. Förord

Ibland får man i TV:s Aktuellt eller Rapport några korta glimtar från en s.k. promotionsceremoni, där en person ses ta emot en egendomligt veckad hög svart hatt, medan en grön lagerkrans överlämnas åt en annan. Man läser också stundom i tidningen, att professor den och den har, som det uttrycks, installerats i sitt ämbete. En student, som själv har börjat sin forskarutbildning, får säkert också någon gång frågan, om han eller hon tänker låta sig promoveras. Men vad innebär egentligen sådana företeelser som promotion och installation?

Den här skriften vill ge den som är berörd av dessa akademiska seder eller den som är allmänt intresserad av dem, en kortfattad översikt över hur de har utformats och för närvarande ter sig vid de svenska universiteten och de högskolor, som har fasta forskningsresurser. Vi inleder med en kortare historisk återblick för att sedan beskriva först promotionerna och därefter professorsinstallationerna.

Inledningsvis skall dock följande påpekas. I äldre tider var det mesta som hörde till akademiska ceremonier mycket noggrant reglerat genom bestämmelser som utfärdats lokalt eller centralt. Grundläggande i våra dagar däremot måste vara, att det är helt frivilligt, om man vill delta i dessa högtidligheter eller inte. En examinerad doktor behöver inte promoveras och den professor som nyligen har tillträtt sin tjänst, måste inte nödvändigtvis installeras under högtidliga former.

Eftersom det numera också är ett frivilligt åtagande för universitet och högskolor att anordna exempelvis promotioner eller installationer, lägger sig överordnade myndigheter inte i vilka former man ger dessa högtidligheter, lika litet som staten bekymrar sig om hur den enskilde firar jul eller midsommar. Det händer dock ganska ofta att en informationssökande frågar efter lagstiftning, förordningar och reglementen, när det gäller sådant som diplom, lagerkransar, hattar, brodyr på frackkragar och ringar. Men praktiskt taget aldrig kan man hitta sådana bestämmelser.

Nu betyder detta naturligtvis inte att det skulle saknas normer i dessa sammanhang; tvärtom styrs verksamheten av praktiska föreskrifter, arbetsordningar, besked om tidsgränser som måste hållas osv. Allt detta har naturligtvis ytterst sin grund i stundom månghundraåriga sedvänjor men det har också utarbetats med hänsyn till ekonomiska omständigheter, omgivningens krav och mycket annat. En levande tradition är visserligen uppbyggd på vissa grundprinciper, men den förändras ständigt, i takt med tiden. Vidare är traditionslivet starkt decentraliserat; det har utvecklats olika på skilda håll. Det finns inte två svenska högskolor som har samma festseder fullt ut.

Upplysningarna i detta häfte är begränsade till de universitet och högskolor som har rätt att utfärda doktorsexamina och som även sedan länge har haft professurer.

Dessa lärosäten är följande; inom parentes har angivits de förkortningar som använts i denna skrift: Uppsala universitet (Uppsala), Lunds universitet (Lund), Göteborgs universitet (Göteborg), Stockholms universitet (Stockholm), Umeå universitet (Umeå), Linköpings universitet (Linköping), Sveriges lantbruksuniversitet (SLU)*, Karolinska institutet i Stockholm (KI), Kungl. Tekniska Högskolan i Stockholm (KTH), Chalmers tekniska högskola i Göteborg (Chalmers), Handelshögskolan i Stockholm (Handelshögskolan) samt Högskolan i Luleå (Luleå). Vid uppräknings i texten brukas också i regel ovanstående ordning.’

* Lantbruksuniversitetet innefattar f d Veterinärhögskolan, Skogshögskolan och Lantbrukshögskolan.

2. Universitetstraditionerna grundläggs

Under högmedeltiden visade det sig att de gamla katedralskolorna inte räckte till för den utbildning som krävdes. Det växte då fram mera avancerade läroanstalter, som kallades universitet. Detta system började i Sydeuropa, men universitetsväsendet kom sedan snabbt att sprida sig till bl.a. England och de tyskspråkiga områdena. Mycket betydande universitet, färdigutvecklade mot slutet av 1100-talet, var Bologna och Paris. Hit brukade också svenska ynglingar fara.

Ett fullt utbyggt medeltida universitet hade fyra fakulteter. Först kom den teologiska, självklart eftersom prästutbildningen oftast var huvudsaken. Därefter följde den juridiska och sedan den medicinska. Den filosofiska fakulteten var däremot ett slags förberedande utbildning i de sju fria konsterna (artes), som inte var konster i vår tids mening utan ämnesområden av typen matematik, retorik, astronomi. Man passerade därför denna s.k. artesfakultet, innan man gick till de högre, d.v.s. teologi etc. Denna ordning är något som faktiskt kan spåras också i det sätt på vilket vår tids fakulteter ställer upp sig vid processioner eller i den följd som gäller i kataloger och liknande. Inom den filosofiska fakulteten kunde man ta vissa examina; den lägsta kallades baccalaureus-examen (ordet finns kvar i Bachelor of Arts) och därefter kom magistergraden. Doktor blev man däremot först efter studier vid de högre fakulteterna, således i teologi etc. Det kan i sammanhanget nämnas, att på 1900-talet har de filosofiska fakulteterna delats upp. Man har sålunda skapat humanistiska, samhällsvetenskapliga, teknisk-naturvetenskapliga fakulteter m.fl.

Alla dessa examina hade olika rituella inslag, som till större delen hämtades från den kyrkliga sfären, men som inte heller var utan element från skråväsendet. Naturligtvis övertog man riterna, när Norden fick sina första universitet, Uppsala 1477 och Köpenhamn 1479. Som bekant förde lärosätet i Uppsala en milt sagt tynande tillvaro med flera avbrott under Gustav Vasas regering och den tidiga reformationsepoken för att till sist återupprättas 1595. Man vet inget bestämt om vare sig installationer, disputationer eller promotioner vid vårt enda medeltida svenska universitet. På goda grunder kan det dock antas, att professorer högtidligen insattes i sina ämbeten. Att disputationer förekom är helt säkert och vi kan utgå ifrån att där utdelades magistergrad och teologie doktorsgrad, förmodligen under festliga former, lånade från utlandet.

3. De akademiska högtiderna i våra tider

Varje universitet och högskola, inte minst de yngre i kretsen, har sina speciella högtider, som är knutna till just den läroanstalten. Man firar jubileer och årsfester av olika slag. Förr i tiden fanns vid de gamla universiteten en ganska rå invigningsrit för de nyinskrivna, den s.k. depositionen. Den avskaffades så småningom. På sätt och vis har den under senare år, särskilt vid sammanhållen utbildning inom teknik, ekonomi etc., fått en efterföljare i färgstarka, ibland rätt högljudda och krävande "nollningar" och "insparksцерemonier". De kommer inte att beskrivas här.

Vad som återstår av gemensamma akademiska högtidliga traditioner är numera huvudsakligen doktorsdisputation, doktorspromotion och professorsinstallation.

Med doktorsdisputation menas att en student inom forskarutbildningen, som skrivit och låtit publicera en vetenskaplig avhandling, offentligen försvarar denna, d.v.s. låter den utsättas för sakkunnig kritik. Överhuvudtaget genomsyrade disputationsväsendet universitetens hela verksamhet i forna dagar. Under medeltiden var just dessa tal- och argumentationsövningar, vid sidan av föreläsningarna, den viktigaste utbildningsformen, ett system som härstammade från antika filosofskolor, ända tillbaka till Aristoteles' krets.

Disputationerna har också i modern tid, ända fram på 1960-talet, försiggått under högtidliga former. Den som försvarade avhandlingen (respondenten) var klädd i frack, liksom de tre kritikerna, som kallades opponenter. Förste opponenter var den av fakulteten utsedd, som stod för den tunga kritiken av innehållet. Andre opponenter, (man behövde inte nödvändigtvis utse sådan), hade utvalts av respondenten själv och hans främsta uppgift var att granska det formella i skriften. Tredje opponenter slutligen, var en av respondenten utsedd skämtare, som skulle gyckla med avhandlingen och således bereda publik och agerande en välbehövlig avkoppling i slutet av akten. (Det var frivilligt att ha tredje-opponent.) Historiskt sett hade seden med tredje-opponent sin grund i de lustigheter som på 1800-talet var förknippade med studentbeväringens inte alltför mödosamma vapenövningar och därtill hörande måltider i universitetsstäderna.

I och med doktorsexamens successiva införande från 1970 förändrades åtskilligt. Graden ersattes av examen och disputationen fick en annan karaktär. Före reformen var det offentliga försvarandet av en avhandling alltid slutpunkten i doktorandens utbildning. Bestämmelserna för doktorsexamen medger däremot numera att vissa delar av den s.k. läskursen får fullgöras senare. En disputation i våra dagar liknar snarast en vanlig seminarieövning - låt vara att den genomförs inför öppna dörrar och därför kanske i lite extra spänd stämning. Frack förekommer numera praktiskt taget aldrig i dessa sammanhang och i allmänhet är bara en opponenter utsedd. En festligare middag eller kanske en lunch, sedan disputationens mödor är överstånna, anordnas nog i regel fortfarande. Dessa måltider har ofta sin särskilda rituella utformning, men det är här inte möjligt att gå in närmare på detta.

Minst tre veckor i förväg skall det fortfarande offentlig-göras, genom meddelande på universitetets anslagstavla, att en disputation kommer att äga rum. Detta brukar fortfarande omtalas så, att någon har "spikat" en avhandling. Förr innebar det att ett exemplar av den i allmänhet tjocka skriften, försett med dekanus' (fakultetsordförandens) eller rektors godkännande, bokstavligen talat hamrades fast på universitetets anslagstavla. Denna spikning utfördes av respondenten själv under vaktmästares övervakning. I evenemanget deltog ofta familjemedlemmar och det kunde ibland förenas med enklare festliga inslag, av typ

kaffebjudning. Spikningen i dess gamla former torde nu vara avskaffad, utom vid universiteten i Göteborg, Umeå och Linköping. På det sistnämnda stället dricker man ibland champagne vid spikningen.

Med promotion, i regel kallad doktorspromotion, menas den ceremoni genom vilken ett universitet eller en högskola, som har fasta forskningsresurser, ger de därtill berättigade de yttre tecknen på doktorsvärdigheten. Ordet promovera kommer av det latinska verbet *promovere*, som betyder föra fram, skjuta fram, men här i överförd bemärkelse närmast beförtra. Eftersom promotionen är den viktigaste och mest traditionsomgärdade av de akademiska ceremonierna får den ett särskilt avsnitt nedan.

Med installation, i regel av en professor, avser man att han/hon högtidligen insätts i sitt ämbete. Detta bör inte förväxlas med att en professor förordnas eller utses; det har skett längre eller kortare tid före installationsakten. I den medeltida kyrkliga sfären och därmed också i universitetsvärlden förekom främst två invigningsformer. Intronisationen var den akt varmed biskopen tog sin biskopsstol (*thronus, cathedra*) i besittning, medan installationen var det högtidliga tillfälle, då en domkapitelsmedlem fördes in i koret och fick inta sin plats i en korstol (*stallum*). Professorsinstallationen är också en så pass allmänt förekommande och viktig akademisk sed att den här får ett speciellt avsnitt.

I detta sammanhang bör också nämnas något om de akademiska insignier, d.v.s. rituella föremål, som förekommer vid skilda högtidligheter och sprider glans över dessa. Spiror, som av ålder symboliserar universitetets självstyrelse, förekommer i Uppsala, Lund och Göteborg. De bärs i spetsen av de högtidliga akademiska processionerna av cursorerna eller pedellerna (benämningarna skiftar), i regel närmast före universitetets rektor. I Uppsala framförs dock av pedellen allra främst en stav. Denna, som tillverkades på 1700-talet, var ämbetstecken för den s.k. akademivaktmästaren, vaktstyrkans chef. Linköping har processionsstavar i trä med vävda band och symboler för resp. fakultet. Stavarna bärs av prestaven framför fakulteten i processionen. Rektorskedjorna skänktes till universiteten i Uppsala och Lund av kung Oscar II. Alla universitet och högskolor har numera rektorskedjor. Sigill förekommer vid de skilda läroanstalterna som allmänt igenkänningstecken. I Uppsala har man dessutom sedan 1991 ett godkänt vapen, vars symboler, som också återfinns på universitetsflaggan, bygger på det gamla sigillet. Vapnet används i högtidliga sammanhang som rektorsämbetets speciella "befälstecken", s.k. akademikrage, d.v.s. broderad frack, har sitt ursprung i de gamla ämbetsuniformerna, som från början av 1800-talet enligt påbud av Konungen användes av hela det officiella Sverige. Bruket av de broderade kragarna är f.n. starkt i tilltagande. I Sverige förekommer däremot de speciella akademiska dräkter, som är så vanliga i utlandet, bara undantagsvis. Så infördes i Lund på 1950-talet fotsida s.k. talarer med diskreta fakultetsbroderier; att använda dem i processioner och liknande är dock frivilligt. Göteborg har också tagit i bruk en särskild akademisk dräkt. ? Till de insignier som är förknippade med promotionerna återkommer vi nedan.

4 Doktorspromotionen: historia

4.1 Promotionernas historia i Sverige

Inledningsvis har här nämnts något om den västerländska medeltida kulturvärld i vilken universiteten och därmed också promotionssederna uppstod. Man kan utan överdrift påstå, att Sverige och Finland är de länder, där promotionerna bäst bevarats. I Finland är för övrigt promotionssederna av en mera ålderdomlig och traditionell karaktär. I de övriga grannländerna däremot har promotionstraditionen varit mera trevande och tidvis rentav bruten; således förekom under epoken 1842-1933 ingen enda promotion vid universitetet i Kristiania/Oslo.

Men man har på senare tid också i Norge, efter en period av osäkerhet, alltmer regelbundet anordnat sådana högtidligheter, närmast efter svenskt mönster. I övrigt kan sägas att naturligtvis finns promotioner på många håll i vår omvärld, men då är de i regel av en annan karaktär, knutna till större jubileer och evenemang och inte som hos oss en reguljär, i de flesta fall årlig företeelse. I utlandet förknippas också promovandet huvudsakligen med introducerandet av hedersdoktorer, bland vilka man finner kungligheter, högt uppsatta statsmän och politiker samt självfallet vetenskapsmän. En promotion, som på en och samma gång omfattar alla kategorier, d.v.s. jubeldoktorer, hedersdoktorer och doktorer efter avlagda prov, är - liksom promotionskransarna - något typiskt för den svensk-finländska kulturkretsen. Dessa inslag bidrar med säkerhet till att bibehålla en sed som, låt vara med stora förändringar, obruten har existerat i vårt land under åtminstone fyrahundra år.

Här skall i yttersta korthet berättas något om promotionssedens historia i Sverige. Den första dokumenterade promotionen hölls i Uppsala en kall januaridag år 1600. I Lund ägde den första rum 1670, likaså på vintern, endast två år efter det att universitetet upprättats. De övriga universiteten och högskolorna är ju av långt senare datum och således även deras ceremonier. Promotioner inom de s.k. högre fakulteterna var i äldre tid rätt sällsynta. Om de teologiska promotionerna kan nämnas, att de, ända fram till i början av 1900-talet, inte var examensceremonier i vanlig mening. Snarare kan man betrakta en sådan akt som ett slags ordenskapitel, eftersom förtjänta präster av Konungen, kyrkans överhuvud, hedrades med en teologisk doktorsgrad.

Magisterpromotionerna (inom filosofisk fakultet) var de evenemang som väckte störst intresse, både i Uppsala och Lund. De var festliga och publikt uppskattade tillställningar. Tanken var att de skulle förekomma vart tredje år, fördelade mellan de tre svenskspråkiga universiteten i landet, på så sätt att Uppsala hade ceremonierna det ena året, Åbo (grundat 1640) det andra och Lund det tredje. Detta system följdes i stort sett, men det finns ganska många undantag, som berodde på krig och annat elände. Under senare delen av 1800-talet kom de filosofiska magisterpromotionerna genom en terminologisk förändring att ersättas av doktorspromotioner. Men ännu i dag står det exempelvis i en uppsaliensisk filosofie doktors diplom att han är "Artium liberalium magister", d.v.s. "Mästare i de fria konsterna". Från början hade - med undantag för större jubelfester - varje fakultet promoverat för sig vid skilda tidpunkter och i olika lokaler. Mot slutet av 1930-talet fann man det dock lämpligt och praktiskt, först i Uppsala, sedan i Lund att ha för lärosätet gemensamma promotioner. Detta har sedan blivit regel överallt.

Man måste emellertid konstatera att promotionerna ibland har utsatts för mycket hård kritik, både från studenter, som skulle promoveras, och andra. Detta gäller särskilt - i varje fall på vissa håll - slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Men en kanske ännu skarpare och långvarigare aversion mot promotionerna kom till uttryck tidvis under 1700- och 1800-talen. Framför allt reagerade man då mot det tvång som var förenat med ceremonin och mot de dryga kostnader, som den medförde för den enskilde. I våra dagar är det, som redan sagts, vid alla universitet och högskolor frivilligt att låta sig promoveras.

4.2 Jubeldoktorer, hedersdoktorer och doktorer efter avlagda prov

En jubeldoktor, doctor jubilaris, är den som för femtio år sedan promoverades och som nu åter inbjuds till sitt gamla lärosätes högtid. Seden att särskilt hylla dessa jubilarer förekommer endast i Sverige och Finland och den tillämpades första gången vid medicinska fakulteten i Uppsala 1804. Jubel- doktorerna får inga ringar eller hattar men nya diplom och (i förekommande fall) nya lagerkransar.

Hedersdoktor, doctor honoris causa, blir dels sådana vetenskapsmän, huvudsakligen från andra länder, som svenska universitets- och högskoleforskare knutit kontakt med i sin verksamhet, dels andra personer, som inte uppnått doktorsexamen genom formella prestationer men som man gärna vill knyta till forskningsgemenskapen. Det måste sägas, att praxis i övrigt, när det gäller vilka prestationer som man vill hedra, kan påtagligt skilja sig mellan lärosätena. Ett enda exempel skall här nämnas: Chalmers har som en "orubblig huvudprincip" att hedersdoktoratet "skall belöna en sällsynt framstående yrkesprestation - ofta ett livsverk" inom högskolans ämnesmässiga kompetensområden.

Några regler gäller dock över hela linjen. Det är alltid fakulteterna själva som utser hedersdoktorer, inte rektor eller universitetsledningen i övrigt. Vidare kan den som exempelvis blivit filosofie doktor efter avlagda prov vid ett svenskt universitet absolut inte utses till filosofie hedersdoktor vid ett annat. Eftersom Sverige är ett litet land tillämpar man riksgiltighet. Den som, för att ta ett exempel, har blivit medicine hedersdoktor i Umeå vid ett tillfälle, bör därför inte senare tilldelas samma värdighet i Uppsala.

Det har nämnts att teologie doktorsgraden förr (och även ibland den juridiska motsvarigheten) kunde betraktas som ett slags hedersdoktorat. Den nyare hedersdoktorsvärdigheten skiljer sig dock därifrån genom att fakulteterna själva och inte någon överhet väljer vilka de vill ära. Ursprunget till detta hedersdoktorat kommer från Uppsala där skalden P D A Atterbom, professor i estetik och modern litteratur samt promotor 1839, lyckades genomföra att en av honom föreslagen person utsågs till hedersmagister.

Doktorer efter avlagda prov slutligen är den stora massan av promovendi. En vanlig term är också det latinska "doctores iuvenes" (sing. doctor iuvenis), d.v.s. unga doktorer. Att kalla dem "unga" kan kännas något oegentligt, eftersom åtskilliga av dem uppnått en aktningvärd ålder. Det kan i sammanhanget nämnas att den som skall promoveras benämns promovendus, promovenda, plur. promovendi (på svenska oftast en promovend, flera promovender). När de just har genomgått akten, kallas de på motsvarande sätt promotus, promoti, promoti.

4.3 Promotionsaktens aktörer

Promotorerna. Promotor är den som ger promovendi deras värdigheter genom insignierna, d.v.s. hatt, ring etc. Man har olika sätt att utse promotorer vid skilda läroanstalter; dock är det alltid en professor (undantag har förekommit i Umeå och Linköping) som själv måste vara doktor, fastän inte nödvändigtvis inom den fakultet det gäller. Promotor utses av fakulteten själv. Vid Lunds universitet väljs en för samtliga s.k. filosofiska fakulteter gemensam promotor. I Luleå är det alltid dekanus som promoverar hedersdoktorerna, medan prodekanus kreerar doktorerna efter avlagda prov. Promotor anses vara ett led i en succession och ett viktigt inslag i promotionen är att denna följd markeras genom kröningen med krans resp. hatt och orden: "Jag XX, själv filosofie doktor..." eller "Ego NN, ipse iuris doctor..."

Övriga funktionärer

Här har alla läroanstalter olika system, beroende på de praktiska omständigheterna. I regel kallas den främst ansvarige promotionsövermarskalk eller övermarskalk; i Uppsala och vid KTH benämnes han/hon ceremonimästare. Dessa arbetsledare kan till sin hjälp ha biträdande övermarskalkar etc. Umeå har för varje fakultet en fakultetsmarskalk, som assisterar promotor vid överlämnandet av insignierna. Vid större arrangemang där finns också biträdande fakultetsmarskalkar. Vid nästan alla läroanstalters högtider fungerar ett större eller mindre antal studenter som marskalkar.'

Att låta kransflickor agera inför promoverandet vid filosofisk fakultet är en sedan 1800-talets början mycket uppmärksam företeelse i Lund. Även i Göteborg förekommer kransflickor.

4.4 Promotionsaktens huvudsakliga förlopp

Utformningen av denna skiftar från lärosäte till lärosäte. En högtidlig procession in och en lika högtidlig ut är genomgående. Ett undantag utgör Chalmers, som numera inte har någon procession. På många håll, nämligen i Stockholm, Umeå, SLU, Luleå, Chalmers och KTH har man promotions- och installationsakt vid samma tillfälle. Generellt kan också sägas, utan att det på varje enskild punkt nedan särskilt nämns, att man ofta utnyttjar promotionshögtiden till att utdela forskningsbelöningar, pedagogiska priser mm.

Umeå universitets akademiska festligheter har en något annorlunda struktur än vid andra lärosäten. Andra lördagen i oktober varje år firas universitetets högtidsdag, varvid förekommer promotion av hedersdoktorer, installation av nya professorer och utdelning av vetenskapliga pris. På våren vartannat år anordnas promotion av doktorer efter avlagda prov.

Här skall i korthet redogöras för huvuddragen av promotionsakten på skilda håll.

Uppsala: Rektor inleder med ett kort tal, varefter följer promotionsföreläsning. Så börjar promoverandet inom de "högre" fakulteterna, d.v.s. de teologiska, juridiska, medicinska och farmaceutiska. Därefter hålls en kort parentation över de avlidna bland de personer som promoverades för 50 år sedan. Sedan vidtar promoverandet inom de tre filosofiska fakulteterna. Då detta är avslutat, uppstiger studentkårens ordförande i talarstolen och hyllar närvarande jubeldoktorer; en av dessa svarstalar.

I **Lund** försiggår akten på i huvudsak samma sätt. En olikhet är, som nämnts, att de

filosofiska fakulteterna promoverar var för sig men av en gemensam promotor. Före denna filosofiska promovering intågar kransflickorna, som bär lagerkransarna. Efter promoverandet håller en av de nya doktorerna en oration för universitetet, varefter biskopen av Lund avslutar med en bön på latin.

Vid **Göteborgs** universitet inleds också promotionen med ett anförande av rektor. Därefter följer en högtidsföreläsning. Denna kan hållas av promotor eller av någon bland hedersdoktorerna. Härpå följer den medicinska fakultetens promotion, den odontologiska, den humanistiska, den samhällsvetenskapliga och den matematisk-naturvetenskapliga. Liksom i Lund förekommer kransflickor. Slutligen ingår en studentuppvaktning.

Stockholms universitet kombinerar promotion och installation. Högtidsföreläsning hålls av en av de installerade professorerna. Promotionsdelen av högtiden tillgår som vid de nämnda universiteterna, med undantag av att hedersdoktorerna promoveras före jubeldoktorerna.

Umeå har som nämnts två olika promotionshögtider, årsfesten på hösten kombinerar installation och promotion av hedersdoktorer. Den inleds med tal av rektor, varefter följer promotion och installation. Vid vartannatårspromotionen av doktorer efter avlagda prov håller rektor ett välkomsttal. Därefter förrättas promotion, oftast med resp. dekanus som promotor. Fakulteterna promoverar i den ordning de tillkommit i Umeå, nämligen först den odontologiska, därefter den medicinska, den matematisk-naturvetenskapliga, den samhällsvetenskapliga och den humanistiska.

Linköping: Rektor håller ett inledningsanförande. Därefter följer promotionen i ordning hälsouniversitetet, filosofiska fakulteten och tekniska högskolan.

SLU kombinerar promotion och installation. Rektor håller ett inledningsanförande och en av promotorerna föreläser, innan promoverandet fakultetsvis vidtar. Ett tal hålls av en studentkårsrepresentant, varefter följer installation av professorer, statsveterinärer, statshortonomer och statsagronomer.

KI: Rektor håller ett högtids- och välkomsttal. Därefter följer promotionen med dekanus som promotor först för den medicinska och därefter för den odontologiska fakulteten. Respektive dekanus/promotor håller ett inledningsanförande och promoverar medicine/odontologie hedersdoktorer och doktorer i medicinsk vetenskap i nämnd ordning.

KTH följer ordningen installation och promotion. Installationsföreläsning hålls av en av de installerade. En särskild promotor, utsedd av fakulteten, promoverar samtliga doktorer men doktorer efter avlagda prov presenteras av resp. dekaner för delfakulteterna.

Chalmers kombinerar också promotion och installation. Promotor inleder med en promotionsföreläsning, därefter promoveras först hedersdoktorerna, sedan doktorer efter avlagda prov. De sistnämnda promoveras sektionsvis men av samma promotor. Rektor presenterar de nya professorerna och därefter håller en av dessa en installationsföreläsning. Till sist talar studentkårens ordförande samt en nypromoverad doktor.

Handelshögskolan: Högtiden inleds av rektors välkomsttal, varefter vidtar promotion av hedersdoktorer och ekonomie resp. filosofie doktorer efter avlagda prov. Högtidsföreläsning hålles i anslutning till promotionsceremonin av en av Handelshögskolans professorer.

Luleå kombinerar också promotion och installation. Man har ingen promotionsföreläsning under själva akten, men hedersdoktorerna har tidigare under dagen hållit sådana. Rektor hälsar välkommen, varefter följer promotion och installation.

4.5 Promoverandet

Promoverandet är givetvis aktens höjdpunkt. Huvudtanken, som ännu bibehålls vid de gamla universiteten, är att promovendi skall stiga upp i katedern och sedan på andra sidan gå ned därifrån. Detta symboliserar att de från och med nu har rätt att bedriva akademisk undervisning. I katedern eller på parnassen, som den i dessa sammanhang ofta kallas, möter promotor, som hälsar promovendus genom ett handslag, sätter på honom en hatt eller en krans, därefter träder en ring på hans finger och ger honom ett diplom. Innan promovenden stiger ner från katedern säger promotor farväl med ett handslag. Det måste kraftigt understrykas att det i detta sammanhang finns, av olika skäl, många lokala variationer, som det är omöjligt att här redogöra för. Viktigt är, att överallt förekommer ett individuellt promoverande; man inviger aldrig kollektivt, även om det på sina håll kan hända att tre eller fyra personer sammanförs under något moment vid promoverandet.

4.6 Promotionsspråket

Promotionsspråket, alltså det som används vid själva promoverandet, är antingen svenska eller latin. Undantaget är presentation av utländska hedersdoktorer, vilken ibland sker på engelska eller annat modernt språk. I Uppsala och Stockholm liksom vid SLU och Handelshögskolan får varje promotor själv välja ett av dessa språk; i Lund och Göteborg samt vid hälsouniversitetet och filosofiska fakulteten i Linköping är däremot latinet obligatoriskt. Umeå använder ett förkortat latinceremoniel, när det gäller hedersdoktorer, på så sätt att själva promotionsfraserna sägs på latin, medan de mer informativa delarna framförs på svenska. Svenska språket nyttjas där vid promotion av doktorer efter avlagda prov. Linköpings tekniska högskola, KI, KTH, Chalmers och Luleå har svenska som promotionsspråk.

Innehållet i formuläret är likartat, oavsett språk. Promotor förklarar sig vara vederbörligen utsedd av vederbörande fakultet samt innehavare av den rang, som nu skall utdelas till andra, vilket markeras genom påsättande av hatt eller lagerkrans. Först kallas jubeldoktorerna fram (i Stockholm först hedersdoktorerna) för att få ny lagerkrans och nytt diplom. Därefter ber promotor hedersdoktorerna motta tecknen på sin nya värdighet: hatten eller kransen, ringen och diplommet. Vid vissa universitet anges de tre insigniernas betydelse i formuläret, vid andra inte. Till sist tar promotor avsked av den nya doktorn honoris causa.

Som tredje steg vänder sig promotor till dem som avlagt doktorsexamen. Dessa ombeds att komma fram en och en för att motta sina insignier; som nämnts skiftar här bruket och överlämnandet kan exempelvis begränsas till att gälla diplom. Om någon promoveras utan att närvara personligen, läses vederbörandes namn upp, följt av ordet absens, "frånvarande". I det latinska formuläret avslutas med ordet dixi, "jag har talat". I det svenska formuläret finns ingen direkt motsvarighet, men exempelvis i Uppsala säger den agerande: "Härmed är mitt uppdrag som promotor fullgjort". När svensk översättning används, följer denna ofta påfallande väl den latinska texten även i stilistiskt avseende, vilket till exempel kan medföra att doktorerna betecknas som "vittberömda" eller "högt berömda" eller att avslutningsfrasen till de nypromoverade är "farväl". KTH har den mest komprimerade framställningen, där promotor i en fras talar om att han hälsar doktorn, promoverar honom/henne och överlämnar insignierna.

4.7 Insignier

Med detta uttryck avses de föremål som utdelas vid promotionsakten och som har symbolisk innebörd.

Doktorshatten symboliserar frihet men också makt. I gångna tider kunde en doktorshatt vara i färg och påminnande om en baret. Numera är hatten alltid svart och veckad. Doktorshatten inom teologisk fakultet har svart rosett. De övriga hattarna har guldspänne, innefattande resp. fakultets symbol; dessa symboler skiftar också från lärosäte till lärosäte. Hatten utdelas vid promotion inom de som man - anknyttande till den medeltida traditionen - brukar kalla "högre" fakulteterna, d.v.s. de teologiska, juridiska, medicinska, odontologiska, farmaceutiska, lantbruksvetenskapliga, skogsvetenskapliga och veterinärmedicinska; i vissa fall gäller detta också vid tekniska fakulteter.

I massmedia talas det ofta om att någon "har fått sin doktorshatt", men man tänker då inte alltid på att vederbörande promovendus inom de filosofiska fakulteterna erhåller lagerkrans och inte hatt. Denna lagerkrans bärs i förekommande fall promotionsdagen, men den doktor som så önskar kan skaffa sig en filosofie doktorshatt att senare nyttja vid högtidliga tillfällen.

Lagerkransen var i den antika världen en segerkrans och den gällde som sådan också i renässansens triumftåg. Främst blev den sedan en utmärkelse för skalden men också redan vid de tidiga universiteterna en belöning för lärda mödor. En forskare har menat, att i detta bruk också finns inslag av den folkliga seden att kora med majkrans eller skördekrans. Den har i Sverige och i Finland, men inte i andra länder, bibehållits som en promotionssymbol. Det är troligt att Tegnér's diktning, framför allt "Epilogen vid magisterpromotionen", bidragit till att hålla lagerkröningen som promotionssed så levande.

Ringarna är av guld och symboliserar trohet; det har ibland uttryckts så att vederbörande ingått äktenskap med Vetenskapen. I forna dagar har den varit prydd med ädelsten; det gäller ännu för doktorsringarna i Danmark. De olika lärosätena liksom fakulteterna har skilda symboler, som pryder ringarna. Det bör observeras att ring inte vid alla lärosäten under själva akten överlämnas till samtliga promovender.

Diplomet var ursprungligen en skriftlig stadfästelse av de rättigheter som tillkom de promoverade. Praktiskt utgjorde det ett slags dokumentation, som den promoverade behövde, exempelvis vid resor till andra universitet. Diplomet utdelas numera till samtliga promovendi. Det är hoprullat och i regel försett med sigill. Det är emballerat på olika sätt. Diplomen är skrivna på latin i Uppsala, Lund, Göteborg och Stockholm. Vid Handelshögskolan får hedersdoktorerna diplom på latin och doktorer efter avlagda prov på svenska. Övriga läroanstalter använder svenska. I Umeå är diplomet på svenska men hedersdoktorer får dessutom ett diplom på antingen engelska, tyska eller franska.

4.8 Föreläsningar

En grundtanke när det gäller akademiska högtider har varit, att någon form av undervisning och/eller prov skall ingå i dem. I gamla tider förekom den s.k. magisterfrågan. Denna var ett mer eller mindre spetsfundigt spörsmål, som en etablerad akademisk lärare på fakultetens uppdrag ställde till en promovendus. Denne hade så att - efter ordentlig förberedelse - besvara frågan vid akten, givetvis då på latin. I våra dagar har detta ersatts av en promotionsföreläsning. I Uppsala hålls den av en av promotorerna; så är det också vid SLU

och Chalmers. I Lund däremot går uppdraget till en nybliven professor emeritus. I Göteborg åter väljer man föreläsare mer fritt; man kan tillfråga en kulturpersonlighet eller framstående politiker. Vid Stockholms universitet, liksom vid KTH och Chalmers, föreläser en av de nyinstallerade professorerna, då mera i anslutning till installationsakten. Linköping har ingen föreläsning i anslutning till själva promotionen. Men kvällen före denna förekommer ett evenemang i domkyrkan, som kallas Akademisk festkonsert och som innehåller musik, samt tal av rektor och ytterligare en person. Umeå och Luleå har inga promotionsföreläsningar, men i Umeå arrangeras ett omfattande populärvetenskapligt program under dagarna före årshögtiden med korta föreläsningar av alla hedersdoktorer, pristagare och nya professorer. SLU har dagen före vetenskapliga seminarier, bl.a. med de nya professorerna som föreläsare. I Luleå arrangeras populärvetenskapliga föreläsningar dagarna före promotions- och installationshögtiden. Samtliga hedersdoktorer och nya professorer håller korta föreläsningar.

4.9 Musik, skott och fanfarer

Musiken är självfallet ett omistligt inslag i ceremonier som dessa. Promotionshistorikern E Louis Backman talar om aktens "douce musique", en dämpad, ljuv musik i bakgrunden. I Uppsala och Lund, där akterna är ganska långa, fungerar orkestermusiken också huvudsakligen som bakgrund och inte som självständiga konsertstycken. Eftersom i Lund promotionen hålls i domkyrkan utförs också orgelmusik. Vid andra universitet och högskolor förekommer dock både vokal och instrumental musik, ofta rikligt. Fanfarer av bleckblåsare, som en del av ceremonin, är vanliga.

Ett särskilt uppmärksammat ljudinslag är saluten, som innebär en hyllning. I Uppsala och Lund salteras promotor och jubeldoktor med två skott, hedersdoktor med ett skott och de samlade nya doktorerna inom en fakultet med tre skott. I Uppsala förekommer salut också promotionsdagen kl. 7 på morgonen från Slottsbacken. Vid Stockholms universitet samt vid KTH, som båda har sina promotioner i Stockholms stadshus, gäller två skott jämte fanfar för promotor och jubeldoktor. Hedersdoktor salteras med ett skott samt fanfar. Promovendi efter avlagda prov ställs upp i grupp om tre eller fyra och varje sådan grupp får ett skott jämte fanfar. I Linköping spelas av director musices särskilt komponerade fanfarer - olika för varje fakultet - i det ögonblick då promotor kröner sig själv. På Chalmers förekommer numera inte någon salut. För KI gäller: Två skott för promotor och jubeldoktorer; ett skott för hedersdoktorer och ett skott för doktorer efter avlagda prov i grupp om åtta. I Luleå salteras hedersdoktorer och doktorer efter avlagda prov med ett skott vardera.

Klockringning från domkyrkan ljuder i Uppsala, där dock ceremonierna försiggår i universitetets aula, promotionsdagen kl. 8 på morgonen. I Lund, där ju själva akten äger rum i domkyrkan, ringer klockorna under processionen från universitetshuset till katedralen. I Luleå inleds själva ceremonin, som också hålls i domkyrkan, med klockringning.

4.10 Promotionsbankett

Måltider i anknytning till akten förekom i gamla tider rikligen, liksom baler och andra högtidligheter. Det var i mångt och mycket dessa, naturligtvis oftast roande evenemang, som gjorde promotionerna så dyrbara för fattiga studiosi och som även bidrog till att skapa opposition mot promotionsleden.

Det är numera alltid frivilligt för den som promovrats att delta i de promotionsmiddagar, som överallt anordnas med tal, sång, musik, underhållning och dans, enligt skiftande traditioner.

4.11 Klädsel för promovendi under promotionsakten

Vid de flesta lärosäten är frack anbefalld för män, som deltar i processionen. Undantag är Göteborgs och Stockholms universitet, som ger deltagarna möjlighet att välja mellan frack och mörk kostym. Vid universiteten i Uppsala, Lund och Göteborg har man svart väst till fracken, på övriga håll vit. Observeras bör att svart fluga aldrig förekommer i promotionssammanhang. På samma sätt gäller för kvinnor lång klänning. Lund kräver dock uttryckligen mörk lång klänning.

4.12 Svunna promotions seder

Numera ställer promovendi efter avlagda prov upp sig i procession efter bokstavsordning fakultetsvis. Förr arrangerades de i detta festtåg efter skicklighet, varvid den bäste gick först och således kallades primus. Den näst bäste placerades sist i ledet och benämndes därför ultimus, vilket betyder den yttersta. Långt fram på 1800-talet fanns också en sed att man rituellt skulle öppna och sedan slå ihop böckerna. Värja förekom också. Överhuvud taget var promotionsakterna i gångna tider monstruöst långa med tal, predikningar, kantater, hyllningsverser etc.

5 Professorsinstallationen

Utöver doktorspromotionerna är professorsinstallationerna den tradition som förekommer vid samtliga svenska universitet och de forskningsbärande högskolorna. Installationen är det tillfälle då en professor, som den främste företrädaren för en forskningsdisciplin intar sin lärostol. Medan promotionerna har sin anknytning till de enskilda fakulteterna med en särskild promotor som agerande, är installationen en högtid som är gemensam för hela universitetet. Det är också universitetets rektor som installerar den nyutnämnde professorn.

Installationerna har fått två huvudinnebörder. Den ena är en form av välkomnande, en sorts upptagande av vederbörande i kretsen av professorskolleger. Den andra och viktigaste är, att man uppmärksammar det ämnesområde som berörs, ett slags forskningsinformation. En eller flera av de professorer som skall installeras (installandi) ges tillfälle att hålla en föreläsning (installationsföreläsning).

Installationsskrifter förekommer också, varierande beträffande omfattning och uppläggning från lärosäte till lärosäte och från tid till annan. En tidigare variant av häfte, som ofta kallades inbjudningsskrift, upptog utförliga biografiska notiser om installandi samt en omfattande bibliografi. De skrifter som numera vanligen ges ut, innehåller i regel kortfattade personuppgifter om den nya professorn men framför allt en populärvetenskaplig uppsats, som vänder sig till en bredare publik.

Professorsinstallationens former varierar från plats till plats. Många lärosäten har, som nämnts, slagit samman installationen med doktorspromotionen till en högtid. Andra åter har separata installationer, ofta vid flera tillfällen under samma läsår.

Installation av ny rektor under högtidliga former förekommer vid olika lärosäten; äldst och noggrannast utformat är förmodligen ceremonielet i Uppsala, där evenemanget i fråga under gångna sekler betecknande nog kallades "rektorsöl".

Det kan slutligen nämnas att installation av professor förekommer även vid andra läroanstalter

än de här nämnda. Således anordnar Operahögskolan i Stockholm installationshögtider med en myckenhet av högklassig sång och musik.

6 Akademiska högtidligheter i litteraturen

Det är här nästan uteslutande promotionerna med deras glansfulla men samtidigt kanske också för omvärlden provocerande framtoning, som har satt spår. Promotionernas relationer till litteraturen gäller dels den diktning som ingår (eller snarare har ingått) i själva ceremonielet, dels de beskrivningar på vers eller prosa, som återger författares intryck av akten i fråga.

Till den första gruppen, brukspoesin, om man får kalla den så, har hört mycket som oftast inte för nutiden är så njutbart, mer eller mindre lyckad tillfällighetsvers. Och så naturligtvis alla retoriska prestationer. Några alster höjer sig dock skyhögt över mängden, nämligen ett par dikter av Tegnér och Viktor Rydbergs kantat.

Esaias Tegnér var promotor i Lund 1820 och skrev för akten den berömda "Epilogen", som bl.a. innehåller de sköna orden om promovendi, som inbjuds att komma tillbaka efter femtio år, således då som jubelmagistrar, med "lagern, ej förvissnad än, men blott ett halvt århundrade mer mogen". Vid magisterpromotionen 1829 återkom skalden/biskopen och hyllade bl. a. den danske skaldebrodern Oehlenschläger med orden: "Söndringens tid är förbi".

Till det storslagna 400-årsjubileet i Uppsala 1877 hade Viktor Rydberg fått uppdraget att författa en kantat. Resultatet blev den mäktiga, ofta citerade "Ur nattomhöljda tider".

Till den andra gruppen, de diktverk som speglar författarnas intryck av promotionerna, hör en välgjord och rolig satir av den numera annars bortglömde skalden Erik Sjöberg, kallad Vitalis. När han skrev om promotionen i Uppsala 1824 gycklade han friskt med den då brukade urmodiga, lätt luggslitna högtidsdräkten, som promovendus fick låna ihop, den "underliga rustning" som "dagens hjältar" således ikläddes.

Ett halvsekel senare låg August Strindberg i Uppsala. Han beskriver med satirisk inlevelse och ljuv bitterhet både kransbindningsfest och promotionsakt i novellen "Primus och ultimus" från 1877. Särskilt bör dock framhållas "Ett drömspel" med dess berömda promotionsakt; år 1992 gavs dramat också ffg som opera i Stockholm. Här finns drag av sederna både i Uppsala och Lund, men framför allt speglar scenen den besvikelse Strindberg kände över att han själv inte blivit hedersdoktor eller överhuvudtaget nått en högre akademisk position. Vid flera tillfällen, både före och efter det att Drömspelet skrevs 1901, hade rykten spritts, att han skulle få graden honoris causa. Men det visade sig vara falska besked, som smärtade honom och han lät detta komma till uttryck i sitt författarskap.

På 1950-talet kom Ingmar Bergmans film "Smultronstället" med Victor Sjöström i huvudrollen. Man fick inte tillstånd att göra själva inspelningen på plats i domkyrkan men ändå förmedlar filmen mycket av den speciella lundensiska promotionsstämningen.

I det här sammanhanget kan nämnas något som från början var en vänligt akademisk promotionsparodi men som kom att få en stark genomslagskraft. En rad studenter, bl.a. Anders Fryxell, sedermera historiker, var medlemmar i Uppsala simsällskap, som grundats 1796. När man skulle högtidlighålla genomgångna prov inom simkonsten, lånade man de akademiska formerna. Frågan är om inte flera människor har lärt känna promotionsleden snarare genom simceremonin än genom dess akademiska förebild?

7. När började promotionerna och hur ofta äger de rum?

(översikten ges med reservationer för att ändringar kan inträffa.)

Lärosäte Grundat Första prom Promotion numera

- Uppsala 1477 1600 Fred i slutet maj/början juni
- Lund 1668 1670 Fred i slutet maj/början juni
- Göteborg 1891, univ 1954 1903 lörd i slutet av okt
- Stockholm 1878, univ 1960 1906 Sista fred i sept
- Umeå 1958, univ 1965 1958 Hed dr årl lörd slutet sept/början okt övr. dr vartannat år, lörd slutet maj/början juni
- Linköping 1970, univ 1975 1973 lördag i slutet av maj
- SLU 1849, univ 1977 1949 Lörd i sept el. okt
- KI 1810 1906 Mitten-slutet av maj
- KTH 1827 1929 Fred mitten av nov, vartannat år
- Chalmers 1829 1951 Fred/lör mitten/slutet av maj
- Handelshögskolan 1909 1947 Vartannat år vid skilda tidpunkter
- Luleå 1971, univ 1997 1981 Fred slutet okt/början nov

8. Litteratur

Pionjärverket i fråga om svensk promotionshistoria är E Louis Backmans "Doktorspromotioner i Uppsala förr och nu" (1927). Det är lärt och välskrivet men har vissa brister, särskilt dispositionella. Författaren återkom 1962 till ämnet i häftet "Jubeldoktoratet i Uppsala och Lund". Båda dessa arbeten är nu svåråtkomliga, vilket också gäller Bror Olsson, "Doktorspromotioner i Lund" (1947), ett kunnigt och väldisponerat verk.

Nyare arbeten i genren är Torgny Nevéus' "En akademisk festsed och dess utveckling. Om promotioner vid Uppsala universitet." (1986) samt Densamme: "Honoris Causa. Hedersdoktorer och hedersmedlemmar. Uppsala universitet 1839?1992" (1992). Utmärkta kortare essäer om promotionerna är Carl Fehrman, "Lärdomens symboler" (1980) och Nils-Arvid Bringéus, "Doktorspromotionens form- och symbolspråk" (1991). Båda dessa arbeten utgör promotionsföreläsningar och ingår i den lundensiska serien Lundaforskare föreläser.

I övrigt hänvisas till den rika universitetshistoriska litteraturen med verk av Annerstedt, Fehrman, Lindroth, Segerstedt, Jörgen Weibull m.fl. Om promotionerna i Finland, se "Helsingfors Universitet 1640-1990" av Matti Klinge m.fl. (1988-1991).

Inbjudningsskrifterna vid de olika universiteten/högskolorna kan vara svåråtkomliga men ger ofta upplysningar av stort värde.

Om installationerna finns inte mycket skrivet. Barbro Marin, "Föreläsningssämnen vid professorsinstallationer i Uppsala 1855-1966" (1967) ger dock viss information.